

Et lokalt
arkivlandskap
fra
middelalderen

Kongemaktens
arkiv vokste fram
som en følge av
kongen og hoffets
omfattende
reisevirksomhet

Registrum om the bressive som liggte oppa Alcesshaws kronen ed ardrind

Primo bress om Castelle lilofftz hoff bahas hær kongt magnus
gaff erthbyske i tyndenn em kronen syn i tyndelaghn liggende
som heithz yttit syn ny all konglyte renthe oc rettighet na
megh anar skont kronens gotz som bressiet yttit syn inneholdt
oc havo so tycke wad insholdtyn the i tha ma han godt antybrthe

Itte bress om orkenorn oc shaftland at the hær till Nozge kronen
hær et besyndlige domsbress at kongen aff Nozge shall opbær all
renthe aff orkenorn swa lunge till ret erffu my hær oc anamer
th aff kongen

Itte mykle bress om forlihelpe mello kongen aff nozge oc alle ststedt

Itte bress hær Nozge oc swerike skuld ath

Itte mykle bress mellom kongt aff Nozge oc kongt albrecht i swerike
oc hær han kom in i swerike motz vte oc dertingtyn

Itte bress om nolre hoopme aff stulestend hær the hærde nolre pantt
aff kongt habens sidit oc hær modde drovmg blantze oc hær
kongt hakon oc drovmg margida hærde vngastat peingen oc
panttyn kom itte igen till stedde som bade kongens oc huppmetrens
bress oppa badde sidit the om vttu me vtt inneholdtyn

Itte bress om ludholm i skane hær the kom fra hær Jahan offes
oc vndit kronen ny ij harat vs skot harat oc apoharat

Itte liggthe maage na the registrum i marie libio i oslo som var
regyratu Anno dm mcdcccquarto

In auguri testidm nos ppa manu noia nra subscrubimq

Johannes panti pppatit em panti marie vngastat

1494-registraturen, vår eldste registratur

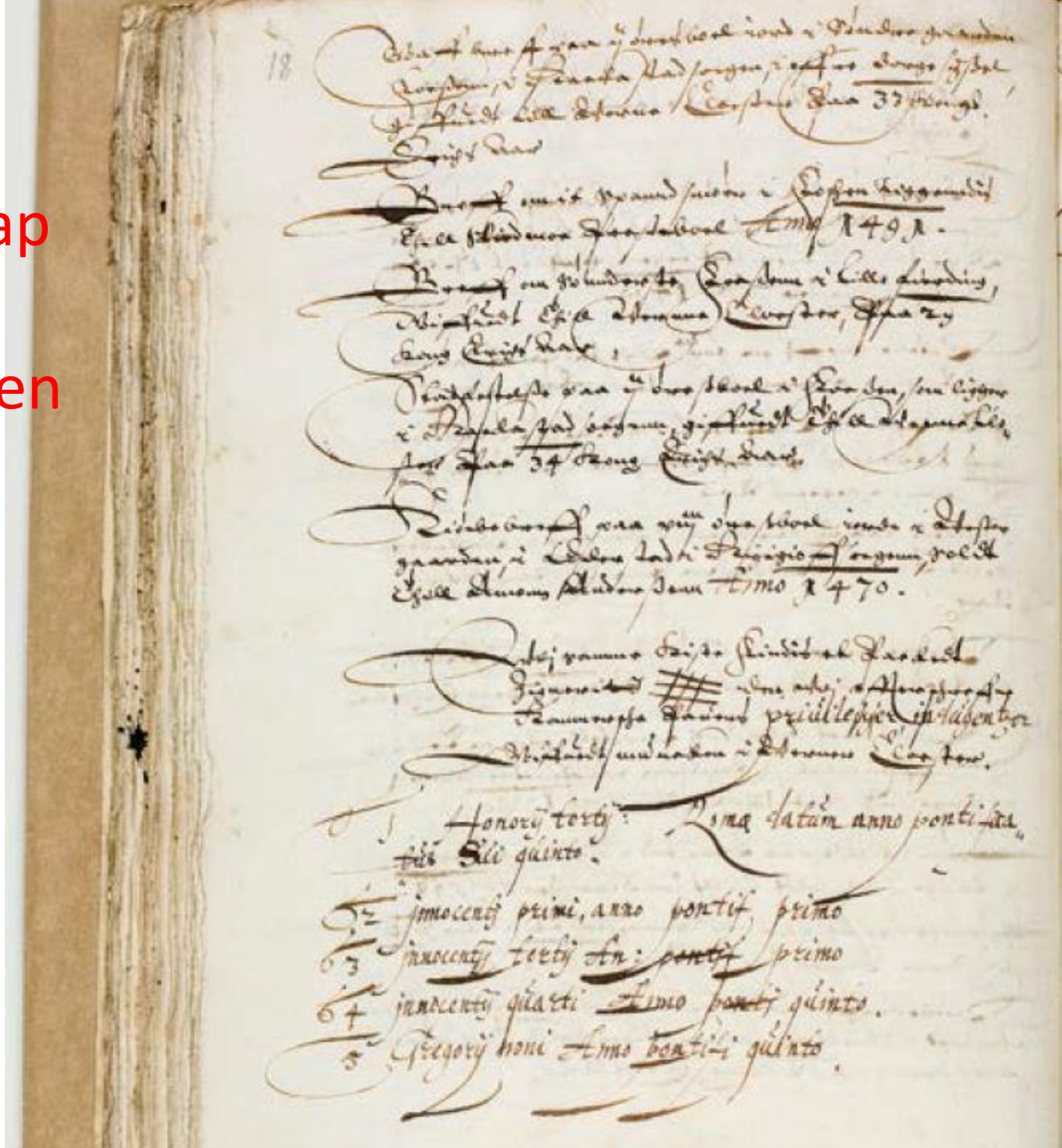
Norge «oversådd» med
depoter for «de
ambulerende kongers
administrasjon»

(Einar Blix)

Kongelige arkivdepot i de største
byene

Byadministrasjonen skapte arkiv

Et lokalt
arkivlandskap
fra
middelalderen

De eldste norske arkivene
tilhørte kirker og klostre

Akershusregistraturen 1622:
Klosterarkiv 13-1500-tallet.

Værne, Hovedøya, Nonneseter og St.
Olafsklosteret i Tønsberg

Rester etter geistlige
Arkivdepot

Små geistlige og verdslige
enkeltarkiv

Overføringer til Danmark etter
dansk-norsk fellesadministrasjon
fra 1400-tallet

Oppspist av rotter og mus

De eldste avleveringsbestemmelsene

Kongebrev 21.7.1587:

Først at hos alle Lagthing skal holdes en klar og rigtig Thing bog ... og skulle Lag-mændene pligtig være samme Tegnebog og Register klarligen levere vore Embedsmænd udi det Len, som hver er Lagmand udi.

Forordning 15.3.1633

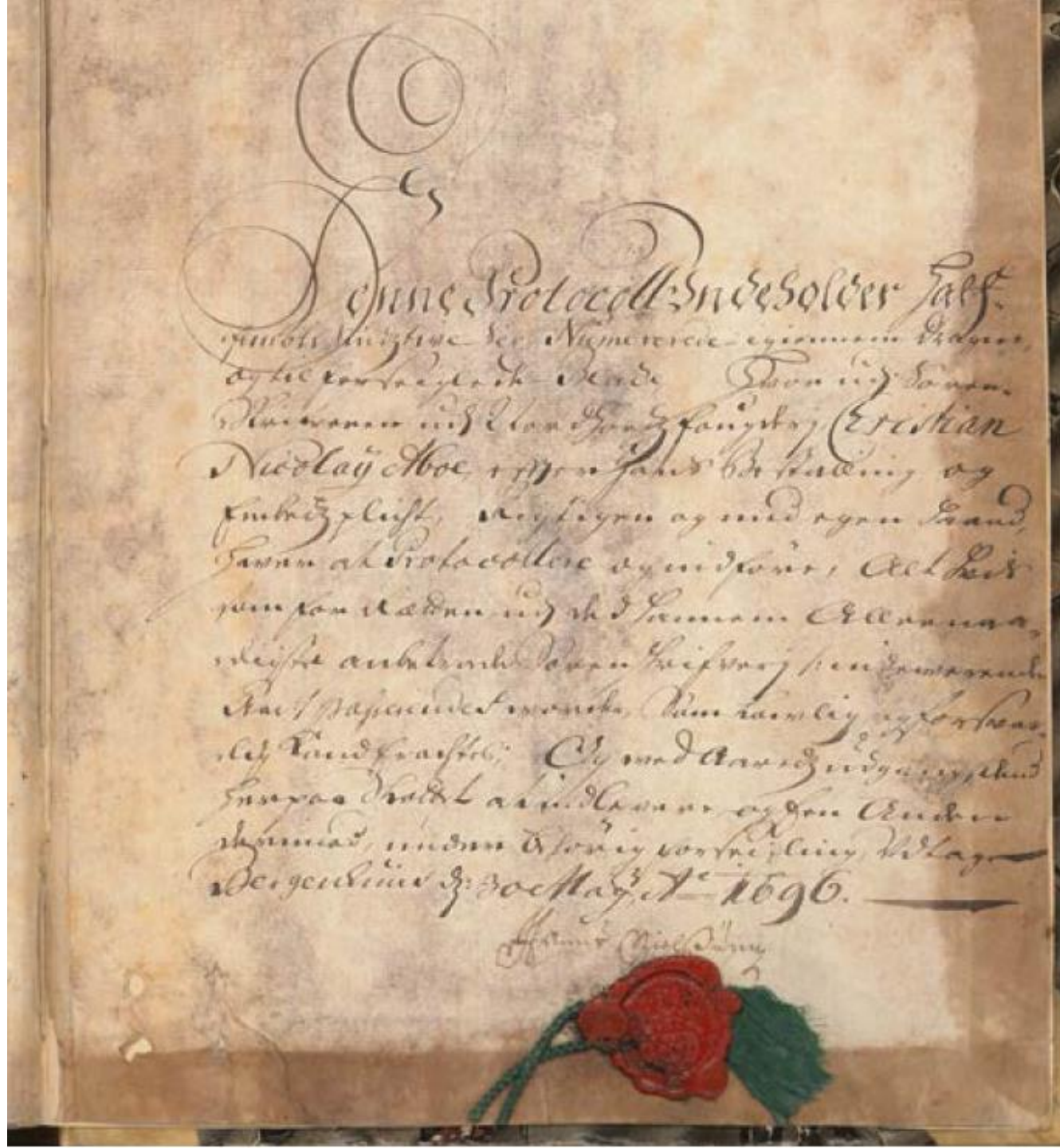
Store recess 27.2.1643

Danmark: 1551

Sverige fikk ingen tilsvarende ordning.

Tingbok
for Nordhordland 26,
1696–1697:

Og med Aaredz udgang, dend Her paa
Slottet at indlevere og Een Anden derimod, under Behørig
forseigling, Vdtage.

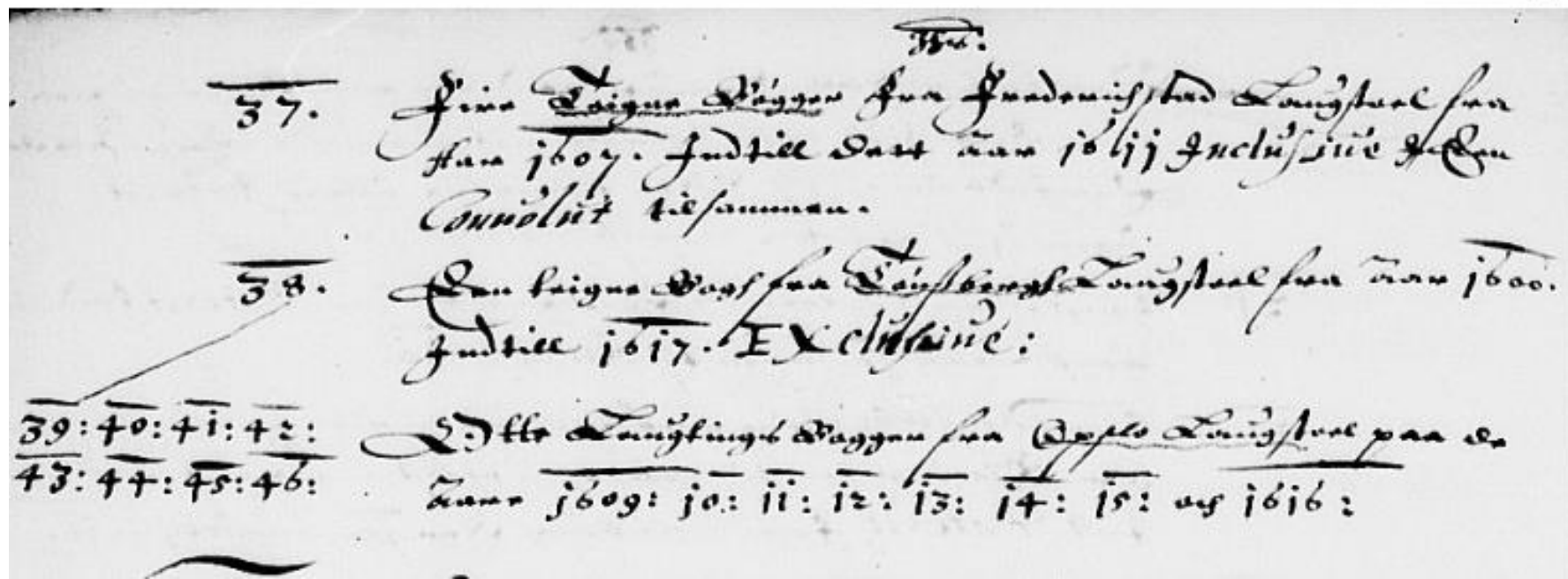
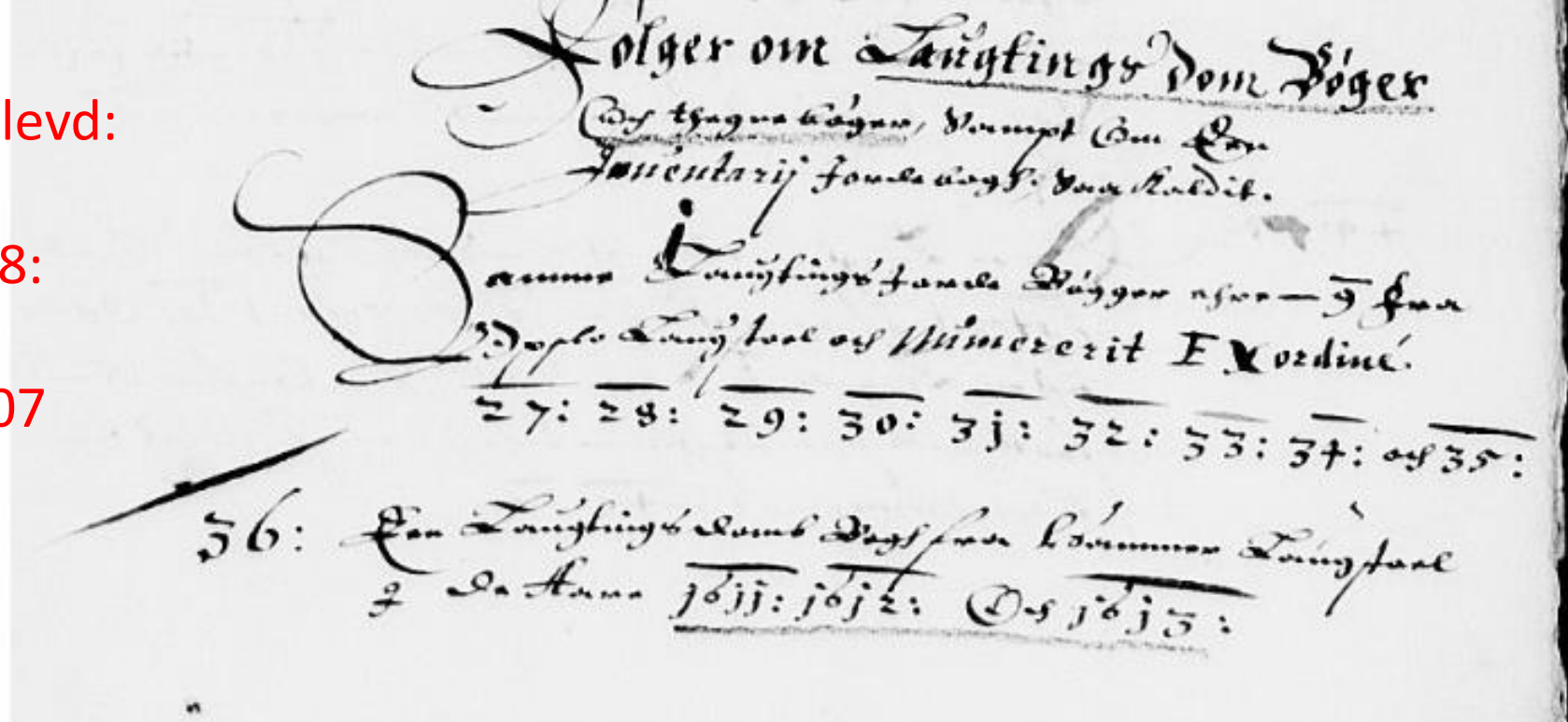
Avleveringspåleggene ble etterlevd:

Akershusdesignasjonen 1618:
25 lagtingsprotokoller
den eldste daterte er fra 1607

Kiil:

«Statsarkiv» fra 1633

Nei, fra 1587!

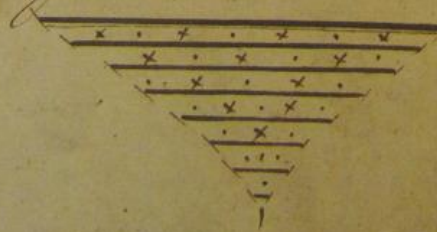

Akershusarkivet også et
regionalt arkiv:

1734: 75 av 421 sider er lokalarkiv, 916
protokoller

1792: 1131 protokoller

Registratur
over
Dødsdags Archivet paa
Akershus Slott
befindende Protocoller, Docu-
"menter og Parter, fra Aar
1462 til Aar 1770, sorteret
og Registeret. No 5792

For det Andet / vilke Wi forbe- Befalning
mand oc hermed hafue befalt / at de icke tilfide no-
gen Borgere at være Fogde / eden hand sit Borgere
flab først oplyst / oc heller tilfide / at nogen tilfide
maa være Skrifuar oc Røgte / saa oc en Fogde
oc Skrifuar / oc heller Fogde oc Røgte.

For det Tredie Laugmændene saa vel som Skrif-
uarer skulle hære hafue sin Tingbog *nummeret* / oc
med Bøggemandens oc Laugtingens Segl gennem-
draagt / oc i den skrifualt huld til Ting forrettis /
Udfyter / Tingender oc andre Rettens Forhand-
linger / oc icke skrifue til Ting paa andet eller løst
Papir / oc siden hincum reconstruere / Naar samme
Bogger fuldskreffne ere / skulle de Laugmændene for-
varligen at hende sig tilfide / som demum oc ingen
skal negte meden hær oc en deraf lader sig som drøff
begiere at forfare det / som deris egen Sag ved Rets-
ten at udføre oc komme.

For det Fierde Laugmændene skulle være nogle
visse Mand i hær Skibe / oc icke flere tilfide
end Sagerne vel forrette hær / De skulle oc ingen
deris Sag fra sig giffue oc betroe / meden sette det
skiff for Domme oc Rettens forhandlinger / naer
de med Tingbogen for dem oplyst oc *conferere*.

For det femte / Effter som Wi forfare / at Laug-
mændene oc andre Domme der edt eert Nye Nor-
ge / begynde sig for en Skid ved uendelig domme /
Nemlig eden det andersidis færd affberis / hafuis
i min

Retten til innsyn

Forordning 1633:

«Naar samme Bøgger fuldskreffne ere, skulle de til Lænsmandene forsuarligen at henleggis tilstills, som denne oc ingen skal negte, **meden hver oc en der udi lade se, som der af begiere at forfare det, som deris egen Sag ved retten at udføre vedkommer**».

Tydeligere formulert enn i den danske 1551-bestemmelsen. Videreført i norsk del, men ikke i dansk del av 1643-recessen (1/3 selveie i Norge, godseierstruktur i Danmark).

«Forodning om Laugmænd / Fogder oc anden Forholding udi Norge», 15. mars 1633.

Handwritten text in an old script, likely Norwegian or Danish, covering the left page of the document. The text is dense and covers most of the page area.

Handwritten text in an old script, likely Norwegian or Danish, covering the right page of the document. The text is dense and covers most of the page area.

Publico meere tienlig

Retten til innsyn

Klager over arkiv handlet svært ofte om rettsikkerheten, ikke minst undersåttene.

Stavangerlagmannen Henrik Frimann fikk påtale av stattholderen for å nekte avlevering.

En ordning som var "Publico meere tienlig".

Posner: Franske revolusjon er arkivenes Magna Carta – i Norge 150 år tidligere.

Ikke unikt i Europa, men enklere og tydeligere formulert som en rettighet.

Arkivbestand

1588-designasjonene
Akershusarkivet

Anno 1588. Tsend i Decobris antioordie
Erlig oes welbyrdig mand D'Anie Jull tice
Liedgaard disse opterfereffne brettine fra
sig oes tice Erlig oes welbyrdige herud. Ayece
Hjedenstieren tice Ljngbygaarde.

En Dalling Kong: Mægh: Kong Frederich yfoud
anden hant naadir bueff. udgangen til alle
Længmend udj Konge Tyndom fioldy. der p'gude
davig mede udj Dyfoue naar Længting oes Læng.
p'ffue godie. Det forhinder hior mand Læng
oer van. Datavit Frederichs bueff yfoud 14. Dec.
Ljvick Anno 72.

NRK II 578
og Orig NRK

End et sigende Kong: Mægh: Dvide bueff. Lm.
dandie udj Linge manden. Længmend Tyndom
fioldy. der p'gude davig mede uden ald vand.
Ljvick udj Dyfoue naar Længting oes Læng.
p'ffue godie. der forhinder hior mand Læng
oer van. Datavit Frederichs bueff yfoud 29. Dec.
Ltembris Anno 84.

3.
NRK II 919

En sigende Kong: Mægh: Dvide bueff. Lm.
dandie en Ljngbygaar an hede hiestig Des dar.
Lig an er p'ffue Længmendem ysa Kong: Mægh:
huff. Ljvick bueff godie bueffue ysa p'gude

Arkivdesignasjonene -
En tradisjon ved
overføring av len/amt
tilbake til 1300-tallet.

- Beskriver arkivbestanden:
- ❖ lens/amtsarkivene
 - ❖ rettsprotokoller fra 1587
 - ❖ fogdearkiver
 - ❖ mm

Arkivbestand

Christians amt:

- ✓ Omkring 1850 mottatt rettsprotokoller til 1840.
- ✓ I 1860- og 1870-årene forhandlingsprotokoller fra utskiftningsformennene fram til 1868.
- ✓ Dessuten inneholdt amtsarkivet 18 settedommerprotokoller fram til 1869, vaksinasjonsprotokoller til 1857, ulike kommisjonsprotokoller til 1831 og forliksrådsprotokoller fram til 1843.
- ✓ Til sammen mottok amtsarkivet 233 protokoller i denne perioden.
 - ✓ Opplysninger om kassasjonsvurderinger og eksterne utlån. Christians amtsarkiv let aktivt regionalt arkivdepot langt utover 1800-tallet

Gjennomsnittstall for avleverte protokoller til stiftsarkivet på Akershus 1587–1827

Avlevert	Protokollperiode	Antall protokoller	Årlig gjennomsnitt
1587-1734	1578-1721	916	6,2
1734-1792	til 1780	215	3,7
1792-1827	til 1826	119	3,4

Tabell 2:

Gjennomsnittstall for avleverte protokoller til Stavanger amtsarkiv 1587–1854

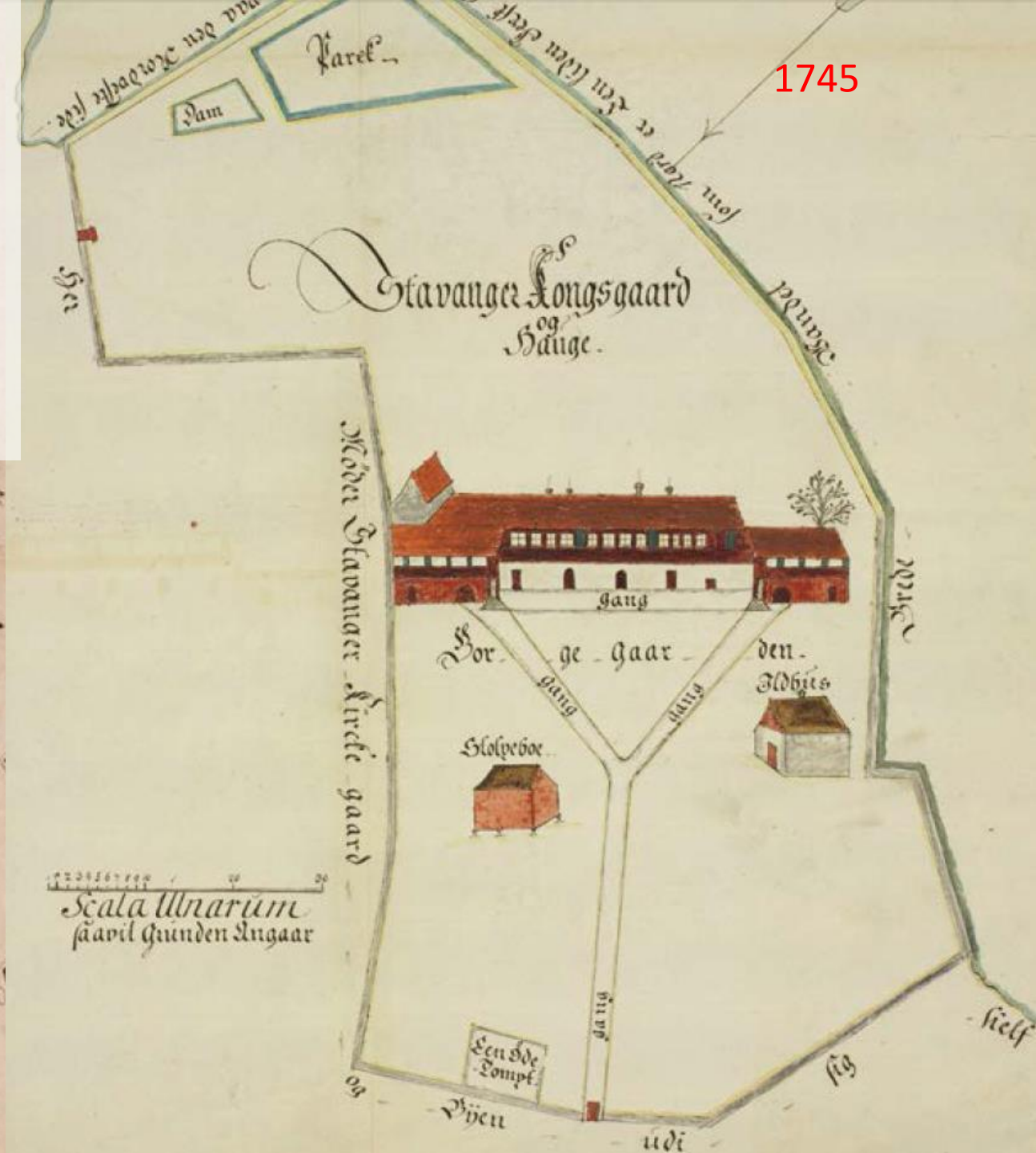
Avlevert	Protokollperiode	Antall protokoller	Årlig gjennomsnitt
1587-1674	1613-1670	104	1,2
1674-1786	til 1778	161	1,4
1786-1814	til 1808	173	6,2
1814-1825	til 1808	79	7,2
1825-1854	til 1844	68	2,3

Arkivlokalene

Stavanger amtsarkiv – ett av de bedre.

Amtsarkivene mindre utsatt enn embetsarkivene:

Fra midten av 1700-tallet til 1909, viser tap av hele 14 byfogd-/sorenskriverarkiv, ni prestearkiv, tre fogdearkiv, to øvrige embetsarkiv og kun ett amtsarkiv (Smålenene amtsarkiv i 1858). For embetsarkivene ble dette ansett som et minimumsanslag.

«Det norske Arkiv»

men også et regionarkiv.

Akershus len var på 1500-tallet
ett av fire hovedlen.

Omfattet hele østlandsområdet.

Lensherren holdt til på
Akershus festning.

Lensherren / stiftamtmanden
og stattholder:
regional leder og landets
øverste sivile myndighet.

Det preget arkivbestanden på
Akershus slott.

Akershus
slott
1757

Arkivet og
dør til
lønngangen
og
arresthullene

«Det
norske
Arkiv»

Sentraliseringsforsøk: «Det nordiske Arkiv»

1665: Lagmenn, sorenskrivere, tollere med flere, skulle levere sine protokoller til kanselliet på Akershus når disse var fullskrevne.

1685: Instruks for amtmennene påla sorenskriverne å sende inn de utskrevne tingbøkene til amtmennene, som etter påtegning skulle videresende dem til Akershus.

1730-årene: Tilsvarende forslag.

Ikke realisert, for langt til brukerne.

Få europeiske eksempler på å sentralisere arkivene.

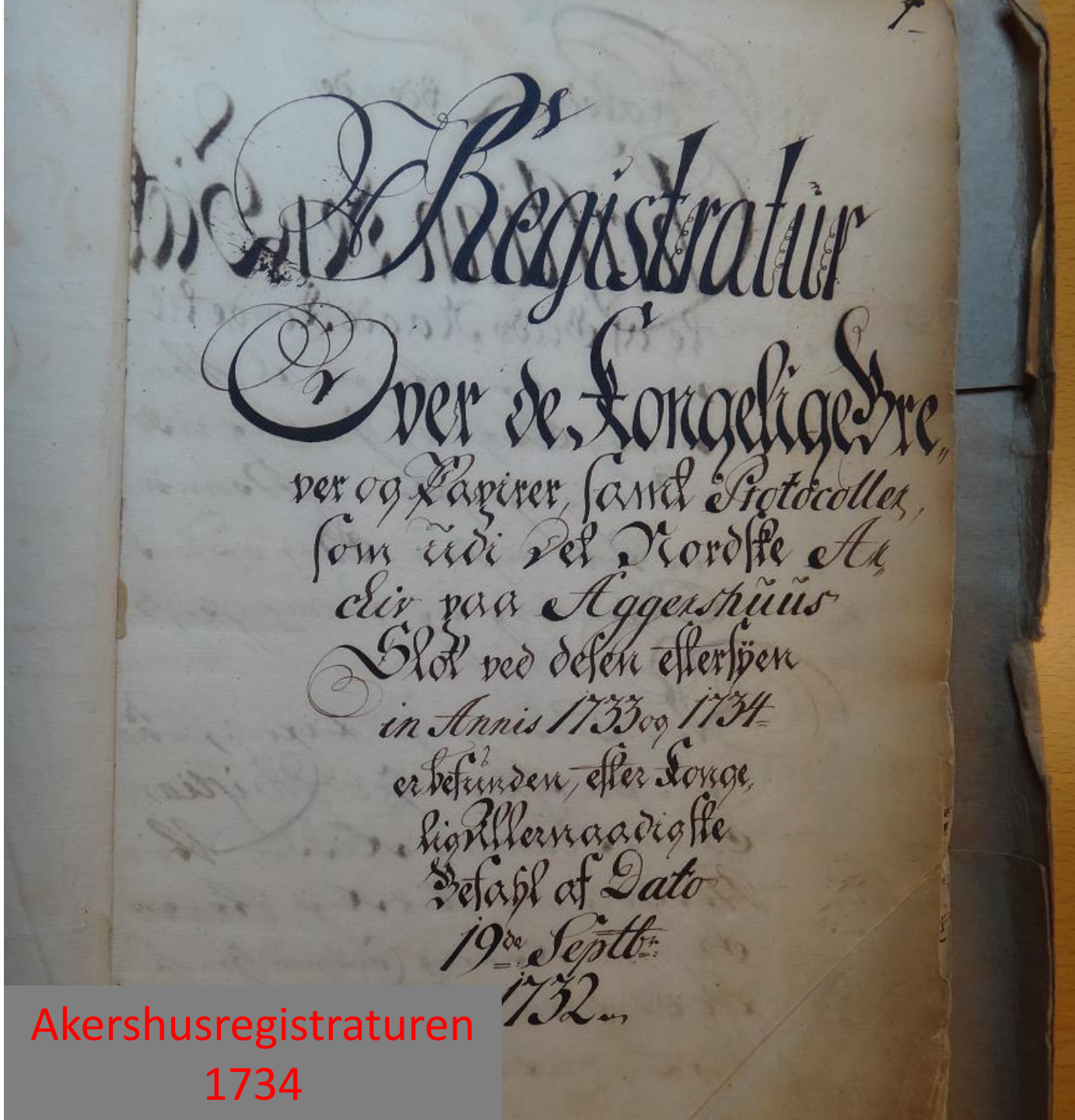
Arkivarenes fotavtrykk:

Peter Vogt og Andreas Lachman 1732-34

Ulrich From – norsk archivarius (1735, 1756)

Jørgen Mathiesen (1757)

Carl Deichman Møller i 1790.

Akershusregistraturen

1734

Sentraliseringsforsøk

Regionale og lokale arkiver ble ikke regnet med i det nye Riksarkivet.

Sentralisering fra 1837, da Riksarkivet også fikk ansvar for å motta arkivene fra lokalforvaltningen

Henrik Wergeland en aktiv pådriver.

Manglende ressurser og liten magasinplass. Departementet uvillige til å støtte Wergelands initiativer.

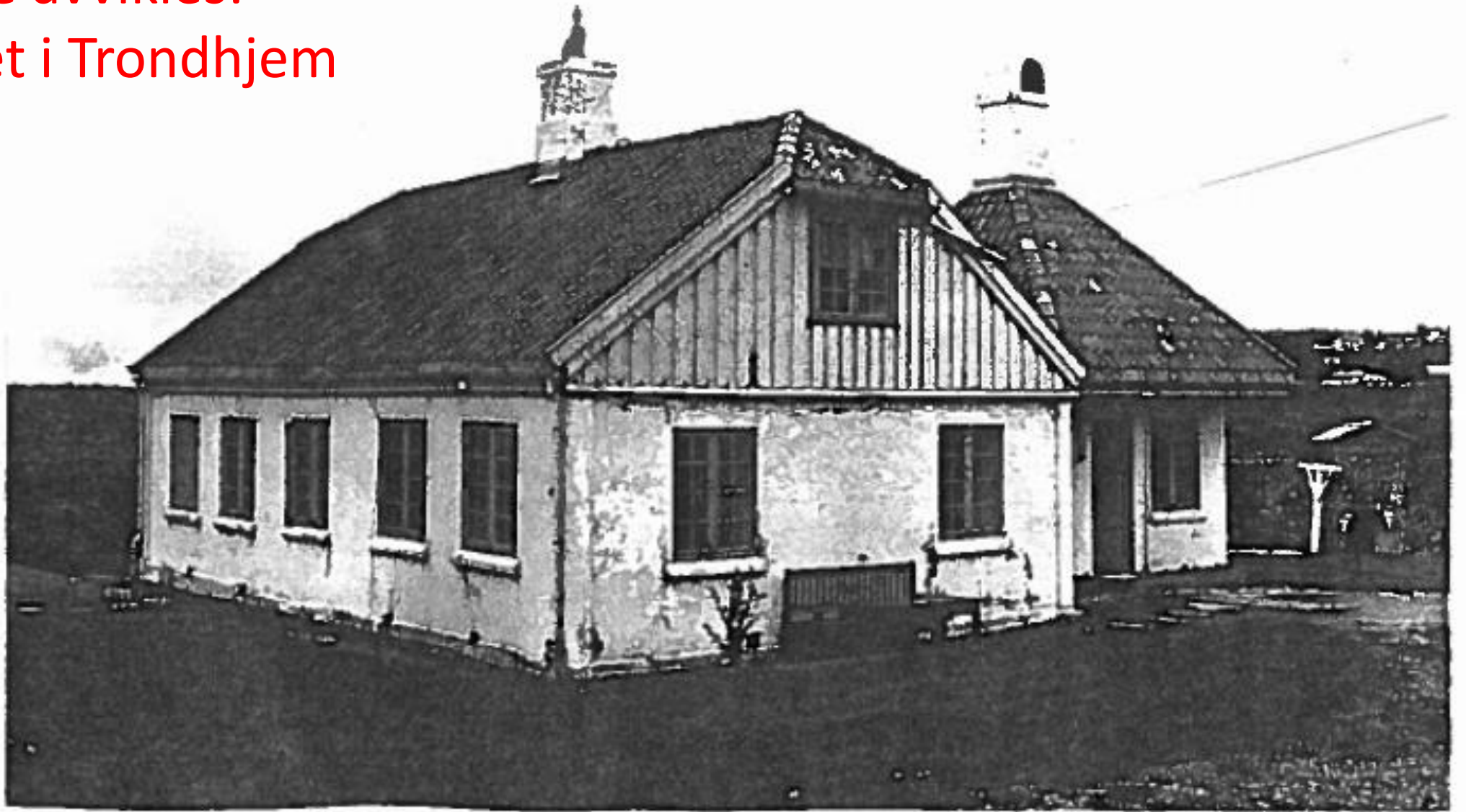
En svært begrenset mengde arkivmateriale ble overført. Kun Stavanger amtsarkiv avleverte i Wergelands embetstid.

Sentralisering forlatt da sentralarkivet for Trondheim og Tromsø stift ble opprettet i 1850.

De nye regionale arkivinstitusjoner var begynnelsen på avviklingen av de gamle stiftamts- og amtsarkivene.

Amtsarkivene avvikles:
Centralarkivet i Trondhjem

Kommandantbustaden på Kristiansstein i 1950.

Amtsarkivene avvikles:

Riksarkivaren fant flere eksempler på vanskjøtsel i amtsarkivene.

Amtmennene ivret ofte for å slippe ansvaret for andres arkiver.

Dagbladet: uheldig at dokumenter «af stor Betydning for Vedkommende» var innsendt til Riksarkivet, «thi dertil tager Folk kun i Nødsfald.»

Ved opprettelsen av stiftsarkivet i Christiania 1914, var hele landet omfattet av den nye depotordningen. Amtsarkivene opphørte som regionale arkivdepot.

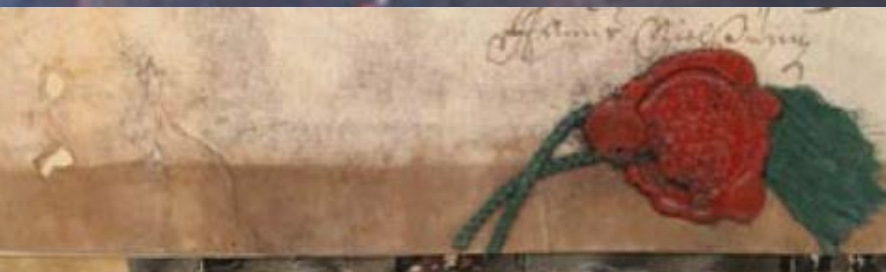
Hovedargument for desentrale arkivdepoter var nærhet til brukerne. Historieinteresse og rettighetsdokumentasjon.

Nye regionale arkivinstitusjoner og bedre kommunikasjonsforhold svekket argumentene for å beholde amtsarkivene.

Klosteret 17, "Bethlehem"-bygningen som huset Stiftsarkivet i Bergen 1885-1921. Foto ca 1912. Personalet foran bygningen.

Bruksbehov

Administrasjon og rettsikkerhet

Rantzau, Chra. 26de Juli 1732:

Nu skal hver Paquet for sig blive efterseet, sorteret og Registratur derover forfattet, **der er en høistfornøden Ting, paa det alle Tider den behøvende Efterretning og Oplysning kan have, om der ellers skal være Connection og Suite i Sagerne.**

Mangelen på «Efterretning, enten Jordebøger, Registre eller andre Documenter og Breve» umuliggjorde skatteinnkrevingen og ivaretagelsen av kronens interesser for øvrig.

« daglig Erfarenhed viser, at for Mangel af den behøvende Oplysning i Brugs- og Eiendoms-Sage, Granskninger og andre Trætter, Processerne jævnlig forøges til almindelig Avind og Uenighed indbyrdes, Overhæng, Klager og Overløb for Øvrigheden, menige Mands Forliis og Undergang, og ene til Fordeel og Profit for de her i Landet værende saa utallige som skadelige og tildeels ikkuns ilde hørende Procuratores»

Hensynet til allmennhetens rettssikkerhet er den røde tråd. Herstads fremheving av Wergeland opphavsmann for dette synet er en sterk overdrivelse.

Arkivene i forskningens tjeneste

Levende forskningsmiljø også i Norge:
Tormod Torfæus, Peder Friis, Henrik Høyer, Gerhard
Schønning, prester og lagmenn m.fl.

Arkivsamlere:

Danske adelsmenn, embetsmenn og privatpersoner.

Carl Deichman bekymrer seg over arkivforholdene på
Akershus slott – kjenner 1622- og 1734-registraturene

Stiftamtman Rosenkrantz 1811: En registratur som
kunne gjøre det mulig for «Historikeren og
Oldgranskeren» å hente fram viktige dokumenter.

«Det var paa tide at distriktets arkivsager, fædrenes
gamle arvesølv, nu kom tilbage til hjemlige tomter»

(Stortingsmann Edward Gundersen (V) fra Kristiansand 1914)

Peder Claussøn Friis
(1545–1614)

Gerhard Schønning (1722-1780)

Brukere

Jonas Lie:
«Naar sol gaar ned»
1895

Han var netop blet Byens Barn igjen, sa han, for Sommeren efter sin lange Tur og havde alle Hænder fulde. — »Forsøger mig fortiden paa en Personalhistorie for denne By, — saa at sige, en Bykrønneke. Gruelig kuriøst meget, jeg har fundet, kan De tro. Jeg har siddet i Røg og Damp nu disse Dage oppe i Amtsarkivet og ædt og slugt **Støv**. — Der er en fire fem Fyre, jeg jager efter der under alle Hyssingerne. Jeg kommer i den Anledning ogsaa til at bry' Toldinspektøren med nogle

Trondhjems
Adressecontours
Efterretninger
26. nov. 1850

Theatret.

Syvende Abonnements = Forestilling.

Onsdag den 27de November 1850, Kl. 6 $\frac{1}{2}$,
opføres:

Eventyr paa Fodreisen,

Baudeville i 4 Acter af Hostrup.

NB. Næste Forestilling opføres Søndagen den 1ste
December. H. Sørensen.

Da den forrige Kommandantbolig paa Christianssteen til Følge kongl. Resolution af 13de Juni d. A. er afgivet til Arkivlokale for Throndhjems og Tromsø Stifter, og det hidtil i Stiftsretsgaarden beroende Stiftsarkiv paa Grund heraf nu er henflyttet til ovennævnte Sted, anmodes Enhver, der maatte attraa Dplysninger fra bemeldte Arkiv, desangaaende at henvende sig til Arkivarens Kontor, der fra 26de Dennes er aabent i bemeldte Kommandantbolig, hver Søndag fra Kl. 9 til 2.

Throndhjem, den 23de Novbr. 1850.

D. N. Bech.

- Amts- og stiftamtsarkivene preget det norske arkivlandskapet, fra 1587 til 1914.
- Arkivene i stiftamts- og amtsarkivene dannet mye av grunnlaget for Arkivverkets virksomhet.

Norsk og europeisk arkivhistorie i tidlig moderne tid har mange fellestrekk.

Norske særtrekk:

- et arkivvesen med regionalt utgangspunkt
- innbyggernes innsynsrett
- arkivenes funksjon som rettsgarantist
- ikke nødvendigvis unike, men likevel spesielle for utviklingen i Norge

I nesten 500 år har statlige regionarkiv hatt ansvar for å:

- ✓ ta imot arkivmateriale (tidvis også byarkiver)
- ✓ bevare og konservere
- ✓ tilgjengeliggjøre
- ✓ ivareta forvaltningens behov
- ✓ sikre rettstaten
- ✓ dokumentere regionens historie

Historisk tidsskrift nr. 1/2019

Forlater staten den regionale arkivarenaen? Er det like greit?